

Hermann Hesse

Čarovnija knjige

Med mnogo svetovi, ki jih človeku ni podarila narava, ampak jih je ustvaril iz svojega duha, je največji svet knjig. Prve črke, ki jih otrok zapiše na svojo tablico, in prvi bralni poskusi so uvodni koraki v umetno in nadvse zapleteno kraljestvo, katerega zakoni in pravila igre so več, kot bi se kdor koli lahko v življenju naučil in do kraja izkoristil. Brez besede, brez pisanja knjig ni zgodovine, ni predstave o človeštvu. In če hoče kdo spraviti zgodovino človeškega duha v majhen prostor v eni sami hiši ali sobi in jo vzeti za svojo, lahko to stori samo v obliki zbirke knjig. Seveda smo že spoznali, da se v ukvarjanju z zgodovino in zgodovinskim razmišljanju skrivajo določene nevarnosti; v zadnjih desetletjih smo tudi izkusili močan odpor proti zgodovini v našem občutenju življenja; toda prav skozi ta odpor smo se lahko naučili, da vztrajno zatajevanje novih osvojitvev in pridobitev intelektualnega teritorija ne bo nikoli vrnilo nedolžnosti našemu življenju in mišljenju.

Beseda in pisava sta za vsa ljudstva sveti in čarobni; poimenovanje in zapisovanje sta bili sprva čarobni dejanji, čarobni zmagi narave skozi duha, in za dar pisave je vsepovsod veljalo, da je božanskega izvora. Pri večini ljudstev sta bili pisanje in branje skrivni in sveti veščini, izključna domena duhovščine; če ju je mlad človek sklenil usvojiti, je bil to velik in pomemben podvig. Dosežek ni bil lahek, namenjen je bil le redkim in plačati ga je bilo treba s predanostjo in žrtvovanjem. S stališča naše demokratične civilizacije je bil duh v tistih časih nekaj redkejšega, pa tudi zlahtnejšega in svetejšega kot danes; pot do njega je bila naporna, užival je zaščito bogov in ni bil na voljo komur koli brez plačila. Le medlo si lahko predstavljamo, kako je bilo v hierarhično-aristokratski kulturi, sredi nepismenega ljudstva, poznati skrivnost pisanja! To je pomenilo odličnost in moč, pomenilo je črno magijo, bilo je talisman in čarobna palica.

Danes je navidez vse to drugače. Danes je, tako se zdi, svet pisave in uma odprt vsakomur; kdor se obotavlja, bo celo na silo potisnjen vanj. Danes, tako se zdi, pomeni sposobnost branja in pisanja le malo več kot sposobnost dihanja ali v najboljšem primeru jahanja. Pisava in knjiga sta očitno oropani vse izjemne vzvišenosti, vse čarobnosti, vse čudežnosti. V verskih krogih brez dvoma še živi koncept "svete" knjige, ki temelji na razodetju, toda ker se edina še zares močna verska organizacija na zahodu, Rimskokatoliška cerkev, nič kaj ne trudi razširjati *Sveto pismo* kot berilo, svetih knjig pravzaprav sploh ni – razen tistih nekaj med pravovernimi judi in pripadniki nekaterih protestantskih ločin. Tu in tam še zahtevajo, da oseba, ki prisega, položi roko na *Biblijo*; toda ta kretnja je le hladen, mrtev ostanek nekdanje ognjene sile in nima za povprečnega človeka, enako kot sama oblika prisege, nikakršne magične moči. Knjige niso več skrivnosti, dosegljive so vsakomur – tako se zdi. Z liberalnega, demokratičnega stališča je to napredek in samo po sebi razumljivo dejstvo; z drugih stališč pa gre za razvrednotenje in vulgarizacijo duha.

Ni se nam treba pustiti prikrajšati za prijeten občutek doseženega napredka; raje se bomo veselili dejstva, da branje in pisanje nista več dosegljiva samo določenemu družbenemu razredu. Od iznajdbe tiska je knjiga postala predmet za splošno rabo in razkošje, ki je na voljo v ogromnih količinah. Velike naklade omogočajo nizke cene knjig, zato lahko vsaka država poskrbi, da so njene najboljše knjige (tako imenovana klasika) dostopne tudi tistim, ki živijo v skromnih razmerah. Potem tudi ne bomo preveč žalovali, ker je pojem "knjiga" izgubil skoraj ves nekdanji sijaj in ker je prav v zadnjem času knjiga v očeh množice očitno žrtvovala še več svoje vrednosti in privlačnosti na račun kina in radia. Pa vendar se nam ni treba bati nadaljnje eliminacije knjige. Nasprotno, čim bolj so potrebe po razvedrilu in po učenju zadovoljene, tem bolj si bo knjiga spet pridobila dostojanstvo in ugled. Zakaj tudi najbolj otročja zastrupljenost z napredkom bo morala kmalu priznati, da imajo pisanje in knjige vlogo, ki je večna. Postalo bo očitno, da formulacije v besedah in prenašanje teh formulacij s pisavo niso samo pomembna pomagala, ampak dejansko edino, kar daje človeštvu možnost, da ima zgodovino in da se nenehno zaveda samega sebe.

Danes še nismo povsem dosegli stopnje, ko bi mlajši tekmeči, kot na primer radio, film in tako dalje, vzeli tiskani knjigi vse; vzeli so ji samo tisti del funkcije, ki je pogrešljiv. Težko je na primer uvideti, zakaj popularnih romanov brez literarne vrednosti in z obilico situacij, podob, vznemirjenja in čustev niso spodrinila zaporedja slik, značilna za film, ali govorjena beseda na radiu ali kakšna prihodnja kombinacija obojega, kar bi tisočem ljudi prihranilo veliko časa in utrujanja oči s knjigami. Toda delitev ustvarjalnega napora, ki ga na površju ne vidimo, se nadaljuje v skritih delovnih prostorih in je v nekaterih primerih že davno končana. Neredko slišimo, da je ta ali oni "avtor" presedlal od knjig ali gledališča k filmu. Tu se je potrebna in zaželena delitev že zgodila. Misliti, da sta "pisanje" in ustvarjanje filmov eno in isto ali da imata vsaj

veliko skupnega, je namreč zmeta. S to trditvijo nikakor ne nameravam peti hvalnic "avtorju" in s primerjavo podcenjevati filmskega ustvarjalca – nič ni dlje od mojih namenov. Toda človek, ki hoče posredovati določen opis ali zgodbo s pisano besedo, počne nekaj popolnoma in v temelju drugačnega kot človek, ki se loti pripovedovanja iste zgodbe prek skupine ljudi, ki jo režira ali fotografira. Pesnik lahko svoje delo zelo slabo obvlada in filmar je lahko genij, vendar bistvo ni v tem. Tisto, česar občinstvo še ne sluti in morda še dolgo ne bo odkrilo, se je med samimi ustvarjalci že začelo odločati: temeljno razlikovanje med mediji, prek katerih dosejajo umetniški cilj. Ko bo ta ločitev dokončna, bodo seveda še vedno nastajali plehki romani in ničvredni filmi, katerih ustvarjalci so negotovi talenti, pirati na področjih, kjer so samo premalo sposobni. Vendar bo k razjasnitvi pojmov ter osvoboditvi literature in njenih sedanjih tekmecev ta ločitev veliko prispevala. Potem film ne bo mogel nič bolj škodovati literaturi, kot je, na primer, fotografija škodovala slikarstvu.

Ampak vrnimo se k naši temi. Prej sem rekel, da je knjiga danes "navidez" izgubila čarobno moč, da so nepismeni, "tako se zdi", postali redkost. Zakaj potem "navidez"? Je mogoče, da starodavna čarobnost vendarle še nekje obstaja, je navsezadnje mogoče, da še obstajajo nekakšne svete knjige, satanske knjige, čarobne knjige? Je mogoče, da pojem "čarovnija knjige" le ni povsem stvar preteklosti in kraljestva pravljic?

No, res je, natanko tako je. Zakoni duha se prav tako malo spreminjajo kot zakoni narave in enako nemogoče jih je zavreči. Cehi duhovščine in astrologov lahko razpadejo ali zgubijo privilegije. Odkritja ali pesniške iznajdbe, ki so bile nekoč skrivna last izbrancev, lahko postanejo dosegljive mnogim, ki jih je mogoče celo prisiliti, da se o teh zakladih poučijo. Toda vse to se dogaja na zelo površinski ravni in v resnici se ni v svetu duha od takrat, ko je Luther prevedel *Biblijo* in Gutenberg iznašel tisk, prav nič spremenilo. Vsa čarovnija je še vedno tu in duh je še vedno skrivnost majhne, hierarhično urejene skupine privilegiranih, le da je ta skupina postala anonimna. V zadnjih nekaj stoletjih so pisanje in knjige postali skupna last vseh razredov – bolj ali manj enako kot je izginotje pravil oblačenja za različne razrede povzročilo, da je moda postala skupna last – le da je ustvarjanje mode od nekdanj domena redkih in da je ista obleka na lepi ženski privlačne postave in pretanjenega okusa videti zelo drugačna kot na povprečni ženski. Tudi na področju duha se je, odkar je postal demokratičen, zgodil zelo prebrisan in varljiv premik: vodstvo je iz rok duhovnikov in učenjakov ušlo nekam, kjer ga ni več mogoče klicati na odgovornost in obračun in kjer se tudi ne more utemeljevati ali sklicevati na kakršno koli oblast. Kajti tisti sloj pisateljev in intelektualcev, za katerega se od časa do časa zdi, da je prevzel vodstvo, ker oblikuje javno mnenje ali vsaj ustvarja aktualne slogane – tisti sloj ni identičen z ustvarjalnim slojem.

Nobene potrebe ni, da bi se preveč poglobljali v abstrakcije. Vzemimo naključen primer iz sodobne intelektualne in literarne zgodovine. Predstavljajmo si na primer izobraženega in razgledanega Nemca iz časa med 1870 in

1880, sodnika, zdravnika, morda visokošolskega profesorja ali zasebnega ljubitelja knjig. Kaj je vedel o ustvarjalnem duhu svojega časa in ljudi, kje je prispeval k njegovemu tedanjemu in prihodnjemu razvoju? Kje je danes književnost, ki so jo tedaj kritiki in javno mnenje priznavali kot dobro, vsečno in vredno branja? Komaj da je še kaj ostalo. In medtem ko je Dostojevski pisal svoje knjige in so v bogati in samopašni Nemčiji tistega časa gledali na Nietzscheja kot na neznanega ali smešnega čudaka, so nemški bralci, mladi in stari, imenitni in preprosti, brali na primer Spielhagna in Marlittovo ali vsaj prikupne pesmice Emanuela Geibla, s katerih nakladami bi se težko meril kateri koli poznejši lirski pesnik, ter slavnega *Trobentača iz Sackingena*, katerega priljubljenost in prodaja sta te pesmi še preseglei.

Lahko bi navedel na stotine primerov. Stvar je popolnoma jasna: duh je postal navidez demokratičen in intelektualni zakladi nekega obdobja navidez pripadajo vsakemu sodobniku, ki se je naučil brati, v resnici pa se vse pomembno dogaja na skrivaj in je nepriznано; in zdi se, da je nekje neka podtalna duhovniška ali zarotniška združba, opremljena z močjo in razdiralnimi silami, segajočimi skozi več generacij, ki iz brezimnega skrivališča usmerja intelektualne usode po vsem svetu, da javno mnenje, zadovoljno v svojem razsvetljenju, ne bi zaznalo te čarovnije, ki se dogaja prav pred njegovimi očmi.

V mnogo ožjih in preprostejših krogih pa lahko vsak dan opazujemo, kako skrajno čudovite in pravljicne so zgodbe knjig, kako v enem trenutku premorejo največjo čarovnijo in nato spet dar, da poniknejo v nevidnost. Pesniki živijo in umrejo, znani le redkim ali nikomur, in njihovo delo opazimo šele po smrti, dostikrat desetletja po smrti, ko se nenadoma vse sijoče dvigne iz groba, kot da čas sploh ne bi obstajal. Začuden smo gledali, kako je Nietzsche, ki ga je njegovo ljudstvo v en glas odklanjalo, najprej izpolnil svoje poslanstvo za nekaj ducatov ljudi, z več desetletji zamude pa postal priljubljen avtor, čigar knjige niso mogle dovolj hitro izhajati; ali kako so Hölderlinove pesmi več kot sto let po svojem nastanku nenadoma zastrupile našo študirajočo mladino ali kako je povojna Evropa v starodavni zakladnici kitajske modrosti po tisočletjih nenadoma odkrila edinega in neponovljivega Laozija; slabo preveden in slabo bran je Laozi postal modna muha kakor Tarzan ali fokstrot; pa kljub temu je bil njegov vpliv na produktivno raven naših živih modrecev velikanski.

In vsako leto vidimo tisoče in tisoče otrok, ki vstopajo v prvi razred, kako pišejo svoje prve črke, razbirajo prve zloge, in spet in spet opažamo, da postaja za večino teh otrok sposobnost hitrega branja nekaj čisto običajnega in ne posebno vrednega, medtem ko drugi postajajo iz leta v leto in iz desetletja v desetletje bolj in bolj očarani in osupli nad možnostmi uporabe čudežnega ključa, ki jim ga je dala šola. Kajti če je danes sposobnost branja dana vsakomur, se še vedno le redki zavedo, kako močan talisman jim je bil s tem položen v roke. Otrok, ponosen na svoje mladostno obvladanje abecede, se najprej potrudi prebrati kak verz ali izrek, nato prvo zgodbico, pravljico, potem pa tisti, ki niso poklicani, usmerijo svoje bralne sposobnosti v prebiranje

novic ali poslovnih rubrik v časopisih, nekaj pa je takih, ki ostanejo za vedno začarani od neznanskega čudeža črk in besed (ki so bile nekoč seveda čarovnija in urok za vsakogar). Iz teh redkih izhajajo bralci. Kot otroci odkrijejo nekaj pesmi in zgodb, Claudiusov verz ali Heblovo ali Hauffovo zgodbo v berilu, in namesto da bi tem stvarjem po tem, ko so usvojili večšino branja, obrnili hrbet, prodirajo naprej v kraljestvo knjig in korak za korakom odkrivajo, kako prostran, kako raznolik in blagoslovljen je ta svet! Sprva so v njem videli otrokov vrčiček z gredo tulipanov in majhnim ribnikom; zdaj postane vrčiček park ali pragozd, postane pokrajina, del Zemlje, svet, postane raj in Slonokoščena obala in privablja z vedno novimi čarovnijami, cveti v večno novih barvah. In kar je bilo včeraj videti kot vrt ali park ali pragozd, bo danes ali jutri priznано kot svetišče, svetišče s tisoč dvoranami in dvorišči, kjer je navzoč duh vseh narodov in časov, nenehno čakajoč na prebujenje, vedno pripravljen priznati večglasno mnogoterost svojih pojavov kot enotno. In vsak resnični bralec vidi ta neskončni svet knjig drugače, vsak išče in prepozna v njem samega sebe. Eden se pretipa od otroških pravljic in knjig o Indijancih do Shakespeara ali Danteja, drugi od prvega šolskega eseja o zvezdnem nebu do Keplerja ali Einsteina, tretji od pobožne otroške molitve do svete hladne grobnice sv. Tomaža ali sv. Bonaventure ali do vzvišene kompleksnosti talmudske misli ali do pomladnih nasmehov *Upanišad*, pa do ganljive modrosti hasidejcev ali do lapidarnih in vendarle tako prijaznih, tako modrih in veselih naukov stare Kitajske. Tisoč poti vodi skozi pragozd do tisoč ciljev in noben cilj ni dokončen; z vsakim korakom se odpirajo nova obzorja.

Potem postane vprašanje modrosti ali sreče, ali se tak poznavalec izgubi v pragozdu svojega sveta knjig in se tam zaduši ali pa najde pravo pot, se pravi, naredi iz svoje bralne izkušnje prav izkušnjo, uporabno za življenje. Tisti, ki jim je čarovnija sveta knjig popolna neznanka, gledajo nanjo precej podobno kot ljudje brez smisla za glasbo gledajo na glasbo in se pogosto nagibajo k pomilovanju branja kot patološke in nevarne strasti, zaradi katere naj bi bili ljudje nesposobni za življenje. Seveda imajo nekoliko prav; dasiravno bi bilo treba najprej ugotoviti, kaj razumemo pod "življenje" in ali je mogoče razmišljati o življenju samo kot o nasprotju "duha" – kljub dejstvu, da je bila večina mislecev in učiteljev, od Konfucija do Goetheja, v resnici prav osupljivo dejavnih in sposobnih. Ne glede na to pa svet knjig skriva določene nevarnosti, ki jih učitelji dobro poznajo. Za razmišljanje o vprašanju, ali so te nevarnosti večje kot nevarnosti življenja, prikrajšanega za širni svet knjig, doslej še nisem našel časa. Vedeti morate, da sem tudi sam bralec, začaran vse od otroških let, in če bi mi bilo namenjeno, kar je doživel menih Heisterbach, bi se lahko za nekaj stoletij izgubil v dvorinah in blodnjakih svetišča, v jamah in oceanih sveta knjig, ne da bi opazil, kako se ta svet krči.

In ko to govorim, sploh ne upoštevam nenehnega naraščanja števila knjig, ki ga doživlja svet! Ne, vsak pravi bralec bi lahko, tudi če ne bi natisnili niti ene nove knjige, še desetletja in stoletja študiral, se trudil in se veselil zaklada

tistih, ki so že tu. Vsak nov jezik, ki se ga naučimo, je izkušnja več – in jezikov je osupljivo veliko, mnogo več, kot so nam govorili v šoli! V resnici ne obstaja samo ena španščina ali ena italijanščina ali ena nemščina, niti ne samo tiste tri nemščine, stara visoka, srednja visoka in tako naprej; kje neki, sto nemščin je, toliko nemških, toliko španskih, toliko angleških jezikov je, kolikor je v vsakem teh narodov načinov mišljenja in življenjskih slogov; da, jezikov je skoraj toliko, kot je izvirnih mislecev in pesnikov. V istem času kot Goethe, žal, ga ni dovolj priznaval, je Jean Paul pisal popolnoma drugačno in zelo nemško nemščino. In vsi ti jeziki so v bistvu neprevedljivi! Poskusi izjemnih narodov (tu so Nemci prav na vrhu lestvice), da bi asimilirali vso svetovno književnost v prevodih – in v posameznih primerih je to prineslo sijajne rezultate – kljub vsemu niso bili povsem uspešni in v temelju je nemogoče, da bi kdaj bili. Še nikoli ni nihče napisal nemških heksametrov, ki bi zveneli kot Homer. V zadnjih sto letih je bila Dantejeva velika pesnitev prevedena večdesetkrat – in rezultat tega je bil, da je najmlajši in poetsko najpomembnejši izmed teh pesniških posnemovalcev ob spoznanju, da so vsi poskusi prevajanja srednjeveškega jezika v sodobnega, za tega nemškega Danteja izumil čisto svoj jezik, nemščino nekega poetičnega, za ta namen zamišljenega srednjega veka, in za to ga lahko samo občudujemo.

Toda tudi če si bralec ne pridobi nobenega novega jezika ali če se niti ne seznanj z nobeno novo ali dotlej neznanjo književnostjo, lahko bere in bere brez konca in dosega vedno večjo preciznost, ostrino, moč. Vsakemu mislečemu človeku bo vsak stih vsakega pesnika pokazal bralcu vsakih nekaj let nov in drugačen obraz, zbudil v njem drugačen odziv. Ko sem kot mlad fant prvič bral in samo na pol razumel Goethejeve *Izbirne sorodnosti*, je bila to popolnoma drugačna knjiga od *Izbirnih sorodnosti*, ki sem jih prebral zdaj, morda petič! Pomembno in skrivnostno je v tej bralni izkušnji tole: čim bolj razsodno, čim bolj tenkočutno in čim bolj asociativno se naučimo brati, tem jasneje vidimo vsako misel in vsako pesem v njeni enkratnosti, njeni individualnosti, v njenih natančnih omejitvah; in vidimo, da sta vsa lepota, ves čar odvisna od te individualnosti in enkratnosti – hkrati pa se še jasneje zavemo, kako vseh teh sto tisoč glasov narodov teži k istim ciljem, kliče iste bogove z različnimi imeni, sanja o istih željah, trpi zaradi istih bolečin. Iz tisočkratne strukture nešteti jezikov in knjig več tisočletij v ekstatičnih trenutkih strmi v bralca čudovito zlahtna in nadnaravna himera: podoba človeštva, iz tisoč nasprotujočih si potez začarana v enotnost.

Prevedla Maja Kraigher